

*Марченко А. О., здобувач кафедри загальної та практичної психології ХНУ ВС (м. Харків)
Барко В. І., доктор психологічних наук,
професор кафедри загальної та практичної психології ХНУ ВС (м. Харків)*

ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Стаття присвячена висвітленню основних підходів до психодіагностики емоційного інтелекту особистості і представляє результати авторського дослідження його рівня і структури у керівників органів внутрішніх справ.

Ключові слова: емоційний інтелект, психологічна діагностика.

Статья посвящена основным подходам к психодиагностике эмоционального интеллекта личности и представляет результаты авторского исследования его уровня и структуры у руководителей органов внутренних дел.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, психологическая диагностика.

The article is devoted to main approaches to psychological diagnostic of human emotional intelligence and describes the results of author's investigation of level and structure of Police managers' emotional intelligence.

Key words: emotional intelligence, psychological diagnostic.

Постановка проблеми. Впродовж останніх років сформувались різноманітні концепції емоційного інтелекту (ЕІ) і, відповідно, підходи до психологічної діагностики його рівня і структури. В наукових публікаціях зарубіжних авторів наводяться підтвердження того, що ЕІ важливий для успіху в юридичних, медичних, педагогічних і інженерних професіях [1, 2, 3]. Проте досліджень вітчизняних психологів, які б присвячувались питанням психологічної діагностики і вивчення впливу ЕІ на ефективність діяльності працівників правоохоронних органів, зокрема, органів внутрішніх справ, наразі не проводилось. Саме тому у даній статті ми б хотіли навести деякі результати власних досліджень ЕІ, які отримані у процесі психодіагностичного обстеження керівників органів і підрозділів внутрішніх справ України.

Стан дослідження проблеми. Психологічним аспектам дослідження інтелекту правоохоронців присвячені наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема, Александрова Д.О., Андросюка В.Г., Барка В.І., Запорожцевої Г.С., Ірхіної С.М., Казміренко Л.І., Лефтерова В.О., Мороз Л.І., Медведева В.С., Потапчука Є.М., Тімченка О.В., Шаповалова О.В., Яковенка С.І., Бовіна Б.Г., Мягких М.І. та інших. Тим не менше, серед значної кількості наукових праць, відсутні дослідження емоційної складової інтелекту. Між тим роботи

зарубіжних вчених вказують на те, що емоційний інтелект є реальним психологічним конструктом, який потребує ретельного вивчення з боку психологів. Тому **метою** статті є висвітлення основних підходів до розуміння і діагностики емоційного інтелекту і наведення результатів психодіагностичного обстеження ЕІ керівників органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Літературні дані підтверджують, що змішані моделі емоційного інтелекту включають когнітивні, особистісні і мотиваційні риси, завдяки чому вони виявляються тісно пов'язаними з адаптацією до реального життя [1, 2]. Вони характеризуються великою різноманітністю і відрізняються особистісними характеристиками, які до них включаються. Ці моделі передбачають вимірювання ЕІ за допомогою опитувальників, заснованих на самозвіті, подібних до традиційних особистісних опитувальників.

Моделі здібностей визначають ЕІ як набір здібностей, вимірюваних за допомогою тестів, що складаються із завдань, які мають правильні і помилкові відповіді. Результати опитувальників і тестів ЕІ корелюють один з одним, щоправда, коефіцієнти кореляції незначні. Розглянемо ці моделі прикладах їх представників.

Найвідоміша змішана модель ЕІ представлена концепцією Деніела Гоулмена, який, включивши поняття "Емоційний інтелект" в структуру соціального інтелекту,

забезпечив цьому терміну популярність. Згідно Д. Гоулмену, емоційний інтелект - це здатність людини тлумачити власні емоції і емоції оточення з тим, щоб використовувати отриману інформацію для реалізації власних цілей. Д. Гоулмен наполягає на тому, що емоційний інтелект це саме інтелектуальна здатність. За Д. Векслером, інтелект є уміння діяти цілеспрямовано, раціонально і ефективно з метою досягнення успіху в цих умовах. Таке трактування, пише Д. Гоулмен, має на увазі не лише розумовий процес, в строгому значенні цього слова, але і множини неінтелектуальних факторів.

Конкретна структура "Емоційного інтелекту", за Д. Гоулменом, включає у набір різноякісних параметрів. Це розуміння власних емоцій, цілей і результатів своєї поведінки, розуміння емоцій і поведінки інших людей; уміння регулювати свої емоції і поведінку і впливати на поведінку інших людей. У поняття "Емоційний інтелект" включені як незалежні характеристики, так і ті, що знаходяться в негативному взаємозв'язку. Очевидно, що ці характеристики у рамках однієї особистості можуть різко розходитись. Д. Гоулмен і Р. Бояцис розробили мультиоціночний опитувальник емоційної компетентності (Emotional Competence Inventory) для організацій. Ця методика вимірює наступні компоненти емоційного інтелекту лідерів: самосвідомість, самоврядування, соціальна свідомість, соціальні навички. Опитувальник заповнює сам обстежуваний і до 15 його колег, її використання обмежене у зв'язку з вузькою спрямованістю застосування в менеджменті [3].

Отримала поширення також концепція Рейвена Бар-Она, - клінічного психолога, який уперше в 1985 р. ввів термін коефіцієнт емоційного інтелекту (EQ - Emotional Quotient), альтернативу традиційному показнику інтелекту IQ. Згідно Р. Бар-Ону, EI - це безліч некогнітивних здібностей і навичок, що впливають на здатність успішно справлятися з вимогами і тиском оточення [с. 378]. Важливим вкладом автора в теорію і практикові EI є створення у 1996 р. Опитувальника для на вимірювання EI (Emotional Quotient Inventory - EQ). Спочатку опитувальник був розроблений для емпіричної перевірки авторської теорії детермінант позитивного психологічного благополуччя. Поступово автор розвинув

теоретичний еклектичний і багатофакторний опитувальник для операційного опису і кількісної оцінки доладно взаємопов'язаних концепцій емоційного інтелекту (некогнітивних умінь і навичок, що впливають на здатність індивіда успішно упоратися з вимогами оточення) і психологічного благополуччя (емоційного здоров'я).

Вказана анкета вимірює п'ять основних компонентів емоційного інтелекту: 1. Внутрішньоособистісний - знання про емоції, здатність розуміти і виражати емоції (шкали "Емоційна самосвідомість", "наполегливість", "самоповага", "незалежність", "самоактуалізація"). 2. Міжособистісний - здатність усвідомлювати, розуміти і приймати почуття інших ("емпатія", "Соціальна відповідальність", "Міжособистісні стосунки"). 3. Адаптивний - здатність пристосовувати почуття, думання і поведінку до умів, що змінюються, і ситуацій, а також управляти цими змінами ("реалістичність", "гнучкість", "рішення проблем"). 4. Регулятивний ("стресостійкість", "контроль імпульсивності"). 5. Загальний настрої ("оптимізм", "щастя"). Перевагою є висока надійність і валідність опитувальника, а також та обставина, що він має дитячу версію - для тестування дітей і підлітків від 6 до 18 років.

На прикладі розглянутих вище змішаних концепцій очевидно, що ці моделі трактують EI не як чисто когнітивну здатність, а як складень психічне утворення, що має одночасно і когнітивну, і особистісну природу. Такий погляд дозволяє використовувати для вимірювання EI опитувальники. У протилежність розглянутим опитувальник Р. Бар-Она складається з 15 первинних чинників, які об'єднуються в 5 чинників іншого порядку [6,7].

Шкали цих опитувальників не дуже схожі між собою. Опитувальник Бар-Она включає шкали, відповідні усім кластерам опитувальника Гоулмана, хоча усвідомлення соціальних взаємодій і соціальні навички групуються в один чинник міжособистісної компетентності. Зараз з'являються емпіричні дослідження міри схожості цих опитувальників, що може привести до виникнення чіткіших змішаних моделей, проте доки змішані моделі недостатньо співвідносяться одна з однією.

Методики для вимірювання ЕІ, засновані на самозвіті, демонструють хорошу критерійну валідність. Наприклад, отримані зв'язки ЕС1 з розміром зарплати і сприйняттям власного життєвого успіху у групи менеджерів. У цьому ж дослідженні на інших вибірках отримані позитивні кореляції ЕС1 з успішністю на роботи керівників, проте кореляції досить низькі (приблизно 0,20) і отримані на невеликих вибірках (від 25 до 90 обстежуваних). Окрім цього, в результатах містяться деякі протиріччя. Наприклад, незважаючи на позитивну кореляцію між зарплатою і ЕС1 у менеджерів, кількість просувань по службі і власне сприйняття успішності корелює з ЕС1 негативно.

Підхід Р. Бар-Она ґрунтується на ідеї, що ЕІ повинний сприяти адаптації людини до реального життя. Дійсно, показано, що його опитувальник позитивно корелює з адаптацією, суб'єктивним благополуччям і соціальним успіхом. Високі бали ЕІ пов'язані також з частішим використанням стратегії спрямування на проблему, в порівнянні з використанням стратегії спрямування на взаємні дії і емоції. Проте результати цих досліджень піднімають питання конструктивної валідності. Р. Бар-Он повідомляє про негативні кореляції (наприклад, $r = -0,85$) між ЕІ і шкалою вираженості психопатологічних симптомів.

Багато даних свідчать про те, що опитувальники ЕІ слабо корелюють з балами інтелектуальних тестів. Такі дані виходять на різноманітних вибірках із застосуванням різних методик. Так, ЕІ має незначні кореляції з тестом Векслера WAIS, Прогресивними матрицями Равена і Шкалою загальних розумових здібностей для дорослих. Прийнято вважати, що будь-які когнітивні здібності повинні помірно позитивно корелювати з інтелектом. Відсутність таких кореляцій у опитувальників ЕІ свідчить про їх низьку конвергентну валідність. У сукупності ці дані дозволяють поставити питання про те, чи вимірюють опитувальники ЕІ параметри, які мають відношення до інтелекту.

Неодноразово показано, що опитувальники ЕІ корелюють з особистісними рисами. Особливо істотний перетин цих методик з чинниками моделі "Велика п'ятірка" - нейротизмом, екстраверсією, відкритістю досвіду,

уживчивістю, свідомістю (кореляції шкал цієї моделі з деякими іншими опитувальниками нами публікувались раніше). Найбільш тісний зв'язок спостерігається з нейротизмом: кореляції часто настільки великі, наскільки дозволяють відповідні коефіцієнти. Якщо опитувальники помірно пов'язані з нейротизмом, то вони часто дають високі кореляції з екстраверсією і відкритістю досвіду. Зв'язки у різних опитувальників ЕІ з особистісними рисами дуже різноманітні. Це свідчить про те, що ці методики вимірюють різні аспекти ЕІ. Окрім цього, виникає думка про те, що опитувальники вимірюють деяку комбінацію особистісних рис.

Оригінальна методика діагностики емоційного інтелекту – МЕІ розроблена російською дослідницею М.А. Манойловою у 2004-2005 роках [8]. Емоційний інтелект на її думку - це здатність людини до усвідомлення, прийняття і регуляції емоційних станів і почуттів інших людей і себе самої. У структурі емоційного інтелекту існують два аспекти: внутрішньоособистісний і міжособистісний, або соціальний.

Виходячи з цих визначень, емоційний інтелект описується автором як регуляція внутрішньої і зовнішньої психічної діяльності людини. ЕІ – це здатність емоційного розуміння, знання своїх станів і партнерів по спілкуванню; управління своїми діями у напрямі свідомо поставленої мети, регулюючи внутрішні стани (бажання, потреби); це пов'язано з переживанням значущості діючих на партнерів по спілкуванню явищ і ситуацій. Мета ЕІ – це трансформація і прогресивний розвиток емоційної сфери суб'єкта. Засоби ЕІ: 1. Внутрішній аспект - емоційний потенціал особи (накопичується з досвідом); 2. Зовнішній аспект - операції реалізації "технічної" сторони (розвивається в тренінгу).

Процес ЕІ - це усвідомлення свого внутрішнього стану і партнера по спілкуванню, віддзеркалення зовнішнього емоційного стану іншої людини. Результат ЕІ – це психічні новоутворення особистості.

У моделі емоційного інтелекту М. Манойлової немає ієрархічної залежності, усі форми інтеграційно проявляються на усіх рівнях професійної діяльності в нерозривному злитті і взаємодії. ЕІ

вважається високо розвиненим за умови, що усі форми представлені якісними характеристиками і реалізуються у взаємодії, поведінці і діяльності.

Розроблена методика діагностики ЕІ є опитувальником, що складається з 40 питань-тверджень. Обстежуваному пропонується оцінити міру своєї згоди з кожним твердженням за 5-бальною шкалою. Опитувальник містить 4 субшкали і 3 інтегральні індекси: загального рівня ЕІ, вираженості внутрішньоособистісного і міжособистісного його аспектів. З метою стандартизації авторської методики діагностики емоційного інтелекту проведено обстеження (2004-2005гг.) на репрезентативній вибірці чоловіків і жінок у віці від 17 до 65 років, що працюють в різних сферах професійної діяльності, - педагогів, психологів, медичних працівників, службовців, робітників, студентів Псковської області. Загальний об'єм вибірки склав 719 респондентів. Для виявлення статевих, вікових і професійних відмінностей в характеристиках емоційного інтелекту вибірка стандартизації була розділена на підгрупи за статтю, віком, професійною діяльністю, стажем роботи. Всього було виділено 4 вікових категорії: 17-21 рік - юнацький вік, 22-35 років - перший період зрілості, 36-55 років - другий період зрілості, 55 років і старше - літній вік. Також досліджені відмінності рівня розвитку емоційного інтелекту у представників трьох категорій професій - педагоги, медичні працівники, робітники і службовці інших спеціальностей, і студентів педагогічного ВНЗ з 1-го по 5-й курси.

Статистичний аналіз відмінностей в середніх значеннях шкал методики дозволив автору виявити цікаві тенденції. Найбільш явно простежуються статеві відмінності. Властивості емоційного інтелекту мають різну міру вираженості у чоловіків і жінок; відповідно, жінки мають вищі показники емоційного інтелекту в порівнянні з чоловіками. Вікові відмінності в показниках емоційного інтелекту проявляються у меншій мірі. У цьому плані "критичною точкою" є перехід від юнацького до зрілого віку. Так, в юнацькому віці більше виражений внутрішньоособистісний аспект емоційного інтелекту, увага до власного внутрішнього світу, усвідомлення своїх почуттів і можливість самоконтролю; що

обумовлене віковими закономірностями психічного розвитку.

Нами проведений аналіз відмінностей в середніх значеннях емоційного інтелекту у представників правоохоронних професій. Так, за допомогою опитувальника М. Манойлової було обстежено 78 керівників органів внутрішніх справ чоловічої статі, які проходили підвищення кваліфікації в Академії управління МВС впродовж 2010-2011 років. Дослідження виявило, що усереднені показники емоційного інтелекту керівників міліції - працівників діяльническої сфери «людина-право» - є дещо вищими, ніж у представників інших професій (порівняння здійснювалось із даними, представленими М. Манойловою щодо вираженості емоційного інтелекту педагогів і медичних працівників).

Нами також виявлені значущі відмінності характеристик емоційного інтелекту у правоохоронців з різним стажем роботи ($p=0,01$). Так, в групі керівників з великим стажем роботи (більше 10 років), простежується зниження показників внутрішньоособистісного аспекту емоційного інтелекту, у порівнянні з менш досвідченими колегами (стаж 3-5 років). Старші керівники нечітко усвідомлюють власні почуття, переважно не приймають їх, відчують труднощі в управлінні своїми емоціями. Таким чином, показники внутрішньоособистісного аспекту методики діагностики емоційного інтелекту можуть служити індикаторами для визначення тенденцій до емоційного вигорання, професійної деформації особистості керівників ОВС.

Порівняння показників методики на вибірках слухачів магістратури Академії управління МВС і працюючих керівників дозволило виявити, що у слухачів менш виражені характеристики емоційного інтелекту, що характеризують міжособистісний аспект. Тобто, слухачі ще не мають необхідних для керівника комунікативних і управлінських умінь, пов'язаних з розумінням почуттів і емоцій інших людей і можливістю управління станом іншої людини з метою гармонізації, зняття емоційної напруженості. Очевидно, міжособистісний аспект емоційного інтелекту ефективно формується в професійній діяльності і спілкуванні впродовж перших 5 років управлінської

діяльності. Цей факт підтверджує значущість активних методів соціально-психологічного навчання для розвитку емоційного інтелекту слухачів вищих навчальних закладів МВС.

У цілому слід відзначити, що методики для вимірювання ЕІ, засновані на самозвіті, стикаються з деякими труднощами. Різні концептуалізації конструкта ЕІ недостатньо узгоджуються одна з однією, і наразі немає виразних підстав для того, щоб стверджувати, що люди здатні адекватно оцінити свої здібності в області розуміння емоцій і управління ними. Зокрема, за визначенням, люди з низьким ЕІ повинні погано усвідомлювати свої здібності в цій області. Емпіричні дослідження дозволили розробити досить надійні шкали з прийнятною критеріальною валідністю, проте вони перетинаються з методиками, що

вимірюють особистісні риси, що свідчить про недостатню дивергентну валідність. Подальші дослідження допоможуть чіткіше прояснити питання про зв'язок особистісних рис з ЕІ.

Висновок. Отже, сьогоднішній інтерес до ЕІ багато в чому пов'язаний з численними заявами про його практичну важливість в різних областях. Стверджується, що ЕІ важливий для успіху в юридичних, медичних, педагогічних і інженерних професіях, проте ці твердження, на нашу думку, потребують більш переконливого обґрунтування. Щодо керівників ОВС, то отримані у нашому дослідженні перші дані свідчать про важливість емоційного інтелекту для управлінської правоохоронної професійної діяльності.

Література

1. Андреева И. Н. Взаимосвязь эмоционального интеллекта и тезауруса эмоциональных переживаний в юношеском возрасте / И. Н. Андреева // Психология и современное общество: взаимодействие как путь взаиморазвития: материалы междунар. науч.-практич. конференции (Санкт-Петербург, 28-29 апреля 2006 г.). – СПб., 2006. – Ч. 1. – С. 17-21.
2. Вахрушева Л. Н. Методика диагностики эмоционального интеллекта (МДЭИ): учебно-методич. пособие для студентов факультета клинич. психологии по курсу «Психология личности» / Л. Н. Вахрушева, В. В. Гризодуб, А. В. Садокова. – М.: МГМСУ, 2010. – 56 с.
3. Гоулмен Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулмен; пер. с англ. А. Исаевой. – М.: АСТ, 2008. – 480 с. – (Психология – лучшее).
4. Деревянко С. П. Роль эмоционального интеллекта в процессе социально-психологической адаптации студентов / С. П. Деревянко // Инновационные образовательные технологии. – 2007. – № 1 (9). – С. 92-95.
5. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д. В. Люсин // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. – М.: ИП РАН, 2004. – С. 29-36.
6. Петровская А. С. Эмоциональный интеллект как детерминанта результативных параметров и процессуальных характеристик управленческой деятельности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / А. С. Петровская. – Ярославль, 2007. – 225 с.
7. Bar-On R. Emotional and social intelligence: insights from the Emotional Quotient Inventory: Handbook of emotional intelligence / R. Bar-On and J.D.A.; eds. Parker. – San Francisco: Jossey-Bass, 2000. – P. 363-388.
8. Манойлова М.А. Авторская методика диагностики эмоционального интеллекта – [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. 2011. №6. URL: <http://medpsy.ru>
9. Mayer J. D. What Is Emotional intelligence? / J. D. Mayer, P. Salovey // Emotional development and emotional intelligence: Implications for education / eds. P. Salovey, D. Sluyter. – New York: Basic Books, 1997. – P. 3-31.